

Лемеха Р.І.

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри медичного права*

Національний медичний університет імені Данила Галицького

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Про визначення медичного права як самостійної комплексної галузі права, яка об'єднує правові норми, що регулюють суспільні відносини з охорони здоров'я як в вітчизняній, так і в зарубіжній літературі приділено надзвичайно багато уваги. Правові відносини в системі охорони здоров'я формуються на основі адміністративного, кримінального, цивільного, трудового, фінансового та інших галузей права, що визначається предметом і методом правового регулювання. Разом з тим, поведінка суб'єктів у правових відносинах у сфері охорони здоров'я забезпечується за рахунок комбінованого впливу способів, найбільш характерних для адміністративного, цивільного права а також права щодо соціального забезпечення [1].

Проблемам цивільно-правового регулювання відносин у сфері здійснення медичної діяльності присвячені наукові праці вітчизняних вчених: Н.Б. Болотіної, І.В. Венедіктової, В.О. Галай, З.С. Гладуна, Н.О. Давидової, Т.В. Ліснічої, Л.В. Малюги, Р.А. Майданіка, О.О. Пунди, Р.О. Стефанчука, В.Ю. Стеценко, О.І. Харитонової, С.І. Шимон та інших. Серед українських науковців досить які активно досліджували питання соціального забезпечення можна виокремити: М.Д. Бойко, В.Я. Бурак, М.І. Іншин, К.Ю. Мельник, І.В. Оклеї, С.М. Прилипко, П.Д. Пилипенко, І.М. Сирота, О. В. Тищенко, Н. М. Хуторян, М. М. Шумило, О. М. Ярошенко. З учених у галузі адміністративного права, фундаментальні праці які використовувались в дослідженні, можна виокремити: В.Б. Авер'я-

нова, Д.Н. Бахрах, А.І. Берлача, Ю.П. Битяка, В.В. Галунько, І.П. Голосніченко, І.П. Катеринчука, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, Б.О. Логвиненко, В.Я. Настюка, В.Ю. Стеценко, В.В. Тильчика, Х.П. Ярмака.

Актуалізація питань визначення на доктринальному рівні місця медичного права у системі права України та удосконалення правового регулювання медичних правовідносин, пояснюється системною реформою вітчизняної галузі охорони здоров'я, яка є неможливою без закладення теоретичних основ її побудови та відсутністю єдиного підходу до подальшого її розвитку (зокрема, це стосується традиційних для України питань фінансування сфери охорони здоров'я, її організаційної побудови, так і дискусії навколо питань медичного страхування)

Виокремлення медичного права як окремої галузі та його кращого розуміння необхідно з'ясувати, що являють собою медичні правовідносини. Серед учених та юристів-практиків відсутній єдиний підхід, до якої ж галузі сучасного права віднести правовідносини, змістом яких є медичне обслуговування та надання медичної допомоги. Аналіз наукових джерел дає підстави виокремити певні підходи, згідно з якими відносини з приводу медичного обслуговування та медичної допомоги: належать до предмета цивільного права; регулюються правом соціального забезпечення; – відносяться до основ адміністративно-правового регулювання [1].

На думку С.В. Михайлова зміст правовідносин із надання медичних послуг автор

визначає як право фізичної особи (послуготримувача) вимагати від суб'єкта надання медичних послуг (послугодавача) здійснення певних дій медичного характеру (чи певної діяльності) і, відповідно, обов'язок останнього вчинити такі дії (здійснити діяльність) [2]. О.В. Крилова доводить, що відносини, які складаються між пацієнтом і лікарем щодо надання медичної допомоги, мають приватний характер, є предметом цивільно-правового регулювання, адже медичне втручання завжди є втручанням у сферу приватного життя, а право на медичну допомогу є елементом особистого немайнового правовідношення. Суперечки з приводу неналежного виконання обов'язків розглядаються в порядку цивільного судочинства [3].

Враховуючи те, що цивільне право (законодавство) визначають як сукупність концепцій, ідей і правових норм, які встановлюють на засадах диспозитивності, юридичної рівності та ініціативи сторін підстави придбання та порядок реалізації й захисту прав і виконання обов'язків фізичними і юридичними особами, що постають як суб'єкти цивільних відносин з метою задоволення матеріальних духовних потреб приватних осіб та захисту їх інтересів [4]. В основу правового регулювання цивільних правовідносин покладено диспозитивний метод, що вирізняється такими ознаками, як ініціативність і вільний розсуд учасників. Тобто суб'єктам таких відносин надається можливість різноманітного вибору моделі поведінки та самостійного врегулювання своїх відносин. Щодо відносин, які виникають із приводу надання медичної допомоги, така свобода надається лише пацієнту [1]. Для медичного права характерним є особливе поєднання диспозитивного та імперативного методів правового регулювання. Імперативним методом (методом владних приписів), здійснюється регулювання правовідносин щодо виконання владних приписів медичними закладами, які спрямовані на забезпечення якості, недопущення некомпетентних осіб до здійснення медичної практики

(наприклад, стандартизація, сертифікація) та ін, а диспозитивним методом забезпечується юридична рівність учасників правовідносин [7]. Н.Б. Болотіна вказує на публічний характер медичного права, веде мову про застосування імперативного методу правового регулювання, завдяки якому чітко перелічені обов'язки медичних закладів (лікарів) щодо надання медичної допомоги у разі її потреби та порядку її здійснення. А досліджуючи приватну його сторону – про застосування диспозитивного методу, що зовні проявляється у вільному виборі лікаря, свобода його у виборі методів лікування, у можливості хворого відмовитись від лікування [6].

Так, нормативне закріплення в статті 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я, вказано, що кожен громадянин має право на кваліфіковану медичну допомогу, у тому числі на вільний вибір лікаря, вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій і закладу охорони здоров'я, а також у статті 43 цього ж акта, вказано, що пацієнт, який набув повної цивільної дієздатності та усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними, має право відмовитись від лікування [5]. Щодо суб'єктів, які надають медичні послуги, можна стверджувати про певну обмеженість такої свободи. Діяльність лікарів і закладів охорони здоров'я регулюється нормами медичного права та обмежена галузевою нормотворчістю – стандартами надання медичної допомоги й клінічними протоколами [1]. У медичного працівника домінуючим є обов'язок надавати медичну допомогу пацієнтам, а також виконувати інші професійні обов'язки, встановлені статтею 78, а стаття 77 Основ законодавства України про охорону здоров'я закріплює професійні права та пільги медичних і фармацевтичних працівників

Іншою розповсюдженою думкою є долучення відносин із приводу медичного обслуговування та медичної допомоги до права соціального забезпечення – як підгалузь права соціального забезпечення, аргументу-

ючи цей висновок тісним зв'язком охорони здоров'я з державою і розглядаючи медичне обслуговування як форму державних соціальних гарантій, подібну до пенсійного забезпечення [8; 9].

Відповідно до статті 1 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 року загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів. Статтею 4 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначені види загальнообов'язкового державного соціального страхування, до яких, залежно від страхового випадку, належать: пенсійне страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; медичне страхування; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування на випадок безробіття; інші види страхування, передбачені законами України [5].

Медичне страхування в науковій літературі розглядають як форму особового страхування, що гарантує громадянам отримання медичної допомоги при настанні страхової події за рахунок страхових фондів» [10], страхування – об'єктом якого є страховий ризик, пов'язаний із витратами на надання медичної допомоги за виникнення страхового випадку [11], зобов'язання надати послугу, а замовник зобов'язується прийняти і оплатити результати роботи [12], саме вираз «оплатити результати роботи» не належить до предмету права соціального забезпечення. За критерієм опальності всі види медичних послуг можна поділити на дві групи безоплатні (у випад-

ках передбачених вітчизняним законодавством (наприклад, критичний стан здоров'я), оплатні – перелік яких затверджено Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних закладах охорони здоров'я та вищих медичних закладах освіти» [13].

Предмет права соціального забезпечення поширюється на сукупність різноманітних правовідносин, які можуть бути класифіковані за їх об'єктом на дві групи: матеріальні відносини та процедурно-процесуальні. Наявність останніх викликано об'єктивною необхідністю реалізації матеріальних відносин, які, у свою чергу, можна класифікувати на відносини, що виникають з приводу грошових виплат, та відносини, що виникають у зв'язку з наданням громадянам соціального забезпечення в «натуральній формі». Таким чином, предмет права соціального забезпечення крім відносин із соціального забезпечення громадян у грошовій формі входять також відносини щодо надання різних соціальних послуг (у тому числі медичних), а також процедурні та процесуальні відносини.

Прихильники підходу соціального захисту зазначають, що фізична особа – суб'єкт правовідносин із медичного обслуговування наділена правом вимагати від іншого суб'єкта (медичного закладу) надання їй певного виду медичної допомоги, тобто вона здебільшого виступає як ініціатор [14; 15]. Проте українським законодавством передбачено окремі випадки при яких медична допомога може надаватись примусово, всупереч волі пацієнта (наприклад, надання лікарем – психіатром (самостійно з негайним проведенням огляду) психіатричної допомоги у примусовому порядку – у невідкладних випадках, коли за одержаними відомостями, що дають достатні підстави для обґрунтованого припущення про наявність у особи тяжкого психічного розладу). Такі дії в межах визначених нормами права покликані не забезпечити, а обмежити права конкретної особи, тому їх не можна віднести до соціального захисту.

Доцільно навести думку І.В. Солопової, яка вказує, що правовідносини з медичного обслуговування виникають із настанням певних соціальних ризиків, таких як травма, хвороба, втрата працездатності, інвалідність [14]. Тобто, специфічним об'єктом медичного страхування є страховий випадок, який пов'язаний із життям та здоров'ям людей. Поза увагою залишається екстрена медична допомога у випадках, коли особа-пацієнт перебуває в такому стані, що виключає можливість отримання добровільної згоди на втручання.

Прихильники підходу адміністративно-правового регулювання правовідносин із медичного обслуговування та надання медичної допомоги наголошують на тому, що медичне право є комплексною галуззю національного права, яка тісно пов'язана насамперед з адміністративним правом. Пояснюючи високим місцем, яке займає адміністративне право в системі вітчизняного права [19]. Свідченням адміністративно-правової природи цих правовідносин є те, що, по-перше, за своїм змістом вони є публічно-правовими, тобто регулюють питання охорони як індивідуального, так і громадського здоров'я, що мають публічний (а не приватний) інтерес, по-друге, вони створюються на основі дії норма адміністративного права, по-третє, вони регламентуються численними адміністративно-правовими нормами, які складається в актах (положеннях, правилах, інструкціях, порядках та ін.) органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [18].

В.В. Галуцька, практично ототожнює об'єкт адміністративно-правового регулювання з об'єктом адміністративно-правових відносин, поділяючи їх на: нематеріальні особисті блага людини, матеріальні, продукти духовної та інтелектуальної твор-

чості, дії суб'єктів адміністративно-правих відносин, коли суб'єкт чи об'єкт публічного управління має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання певних дій [16], О.В. Шовкопляс, підтримуючи думку вченого до об'єктів адміністративно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я, відносить: нематеріальні індивідуальні блага людини (її життя, здоров'я, безпека тощо), матеріальні блага (певні речі, лікарські засоби, медичне обладнання, медичні документи тощо), продукти інформаційного характеру (персональні дані, в тому числі дані або інформація стосовно стану здоров'я), дії людей (організацій) або інших суб'єктів публічного адміністрування (наприклад, надання медичних послуг) [17].

Сучасний стан охорони здоров'я в Україні та ситуація у світі підтверджує, що наявна нормативно-правова база потребує негайного й суттєвого вдосконалення. Правові норми, які регулюють медичні правовідносини які безсумнівно, є цілком самостійним видом правових відносин, розпорошені у великій кількості нормативно-правових актів. Правовідносини з надання медичної допомоги та медичних послуг можна розглядати і як предмет правового регулювання окремої комплексної галузі права, і як самостійний інститут адміністративного права. Неможливо з впевненістю стверджувати про включення правовідносин в даній сфері до кола цивільних правовідносин чи правовідносин із соціального забезпечення.

Проведене теоретичне дослідження правового регулювання у сфері охорони здоров'я вказало на наявність проблемних питань, які потребують свого вирішення, що впливатиме на подальші комплексні й ґрунтовні наукові дослідження у цій царині.

Анотація

У статті проаналізовано актуальні проблемні питання сьогодення у сфері охорони здоров'я, розкрито специфічні особливості стану забезпечення прав людини й громадянина на життя та здоров'я, показано сутність виникнення цих питань та висвітлено їх причини. Наводиться теоретичне дослідження поняття медичних правовідносин як предмета регулювання медичного

права, здійснено аналіз поглядів українських учених на це питання. Доводиться, що медичні правовідносини є цілком самостійним видом правових відносин, які регулюються медичним правом як комплексною галуззю права.

Розглянуто теоретичні та практичні проблеми правового регулювання медичної допомоги як виду соціального забезпечення та охарактеризовано підхід віднесення медичної допомоги до предмета цивільного права та адміністративного права. Дослідження проводилося на основі ґрунтовних наукових праць вчених-адміністративістів, цивілістів, спеціалістів в сфері соціального забезпечення враховуючи сучасні події та стан нормативно-правового забезпечення сфери охорони здоров'я.

Приділено увагу структурним елементам механізму застосування правових засобів різних галузей права, за допомогою яких і здійснюється правове регулювання у сфері охорони здоров'я. Проаналізовано основні чинні національні законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, які врегульовують суспільні відносини у сфері охорони здоров'я. Звернута увага на об'єкти правового регулювання у сфері охорони здоров'я, який поділяється на нематеріальні індивідуальні блага людини, матеріальні блага, продукти інформаційного характеру та дії людей (організацій) або інших суб'єктів у досліджуваній сфері. Доведено, що питання правового регулювання у сфері охорони здоров'я та медичної діяльності потребують нових глобальних наукових здобутків.

Ключові слова: медичні правовідносини, правове регулювання, цивільне право, адміністративне право, соціальне забезпечення.

Lemekha R.I. Legal regulation of relations in healthcare under the legislation of Ukraine Summary

The article analyzes the current problematic issues in the field of health care, reveals the specific features of the state of ensuring human and citizen rights to life and health, shows the essence of these issues and highlights their causes. A theoretical study of the concept of medical legal relations as a subject of regulation of medical law is given, as well as a description of the constituent elements forming them. An analysis of the views of Ukrainian scientists on this problematic issue is carried out. It is proven that medical legal relations are a completely independent type of legal relations, which are regulated by medical law as a complex branch of law. The concept and content of this legal relationship is revealed. The theoretical and practical problems of legal regulation of medical care as a type of social security were studied and the approach of classifying medical care as a subject of civil law and administrative law was characterized.

The research was conducted on the basis of thorough scientific works of administrative scientists, civilians, specialists in the field of social security, taking into account current events and the state of regulatory and legal support in the field of health care. It has been proven that issues of legal regulation in the field of health care and medical activity require new global scientific achievements. The work examines the essence of general legal regulation and administrative-legal regulation in particular. Attention is paid to the structural elements of the mechanism of application of legal means of various branches of law, with the help of which legal regulation in the field of health care is carried out. The main current national legislative and by-law normative legal acts that regulate public relations in the field of health care are analyzed. It has been established that the norms of law have quite a lot of differences among themselves. Attention is drawn to the objects of legal regulation in the field of health care, which is divided into intangible individual human benefits, material benefits, products of an informational nature and actions of people (organizations) or other subjects in the researched field.

Key words: medical legal relations, legal regulation, civil law, administrative law, social security.

Список використаних джерел:

1. Дічко Г. Медичні правовідносини як предмет регулювання медичного права. національний юридический журнал: теория и практика. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2017. С. 9–12. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/9_12_MedichnI%20pravovIdnosiniyak%20predmet%20regulyuvannya%20medichnogo%20prava.pdf
2. Михайлов С.В. Цивільно-правова відповідальність у сфері надання медичних послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2010. 17 с.
3. Крилова О.В. Цивільно-правове регулювання відносин по наданню медичної допомоги : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2006. 20 с
4. Харитонов Є.О. Харитонova О.І. Цивільні правовідносини : монографія. Одеса : Фенікс, 2011. 456 с.
5. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
6. Болотіна Н. Медичне право у системі права України. *Право України*. 1999. № 7. С. 116–121.
7. Дешко Л. Про галузеву належність медичного права України. *Право України*. 2006. № 1. С. 120–124.
8. Иванова Р.И. Тарасова В.А. Предмет и метод советского права социального обеспечения Москва : МГУ, 1983. 168 с.;
9. Федорова М.Ю. Медицинское право : учеб. пособие для вузов. Москва : Гуманит. Владос, 2003. 320 с.
10. Базилевич В.Д. Страхування : підручник. Київ : Знання-Прес, 2008. 1019 с.
11. Клебанова Т.С. Система обов'язательного медицинского страхования в Украине. *Бизнес Информ*. 1997. № 16. С. 54–58
12. Борецкий В.М. Правовые основы медицинского страхования. *Актуальные проблемы правового регулирования медицинской деятельности*. мат. науч. – практ. конф., г. Москва, 16 мая 2003 г. Москва, 2003. С. 318-319
13. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних закладах охорони здоров'я та вищих медичних закладах освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.09.1996 р. № 1138. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1138-96-%D0%BF#Text>
14. Солопова І.В. Медичне обслуговування як форма соціального захисту населення України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2009. 20 с.
15. Солопова І.В. Структурні елементи правовідносин з медичного обслуговування. *Право і безпека*. 2006. № 4. Т. 5. С. 127–131.
16. Іванищук А.А. Поняття об'єкту адміністративно-правового регулювання у сфері судової гілки влади. *Форум права*. 2012. № 4. С. 399-403
17. Шовкопляс О.В. До питання адміністративно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я *Право і суспільство*. 2021. № 2. С. 119–124
18. Гладун З. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері охорони здоров'я за законодавством України. *Вісник Національної академії правових наук України* 2014. № 1 (76). С. 103–111
19. Курінний Є.В. Адміністративне право України: тенденції трансформації в умовах реформування. Дніпропетровськ : Юридична академія МВС України, 2002. 92 с